

ЗМІСТ

1 РОЗДІЛ.

ТЮРМА.....	3
------------	---

2 РОЗДІЛ.

СТЕЗЯ.....	141
------------	-----

3 РОЗДІЛ.

РУХ.....	181
----------	-----

4 РОЗДІЛ.

ОЧІКУВАННЯ.....	213
-----------------	-----

1 РОЗДІЛ

ТЮРМА

День перший

Невелика тюремна камера дихнула мені в обличчя апатичною сирістю і різонула очі дрібною сконцентрованим світлом. Десь високо під стелею зяяло віконце, до якого я не зміг би навіть при своєму зрості – метр дев'яносто – дотягтися рукою. Із тієї крихітного діри плив жмут яскравого проміння. Ну це ж треба такого дива, щоб мене в камері зустріло сонце! До чого б? Узагалі то я людина не забобонна, але тут повіриш і в рогатого...

У сірому просторі легко усе охопити одним поглядом, не озираючись; нічого окрім єдиної табуретки немає. Ну хіба що ще три секції чавунної батареї централізованого опалення бовваніли на тій стіні, де й віконце. Табуретка, здавалося, випадково вгрузла в підлогу своєю єдиною калікуватою ногою саме по центру камери,

а потім той штир так само випадково забетонували. Та взагалі то була навіть не табуретка, а заварені квадратом металеві кутики, і в той каркас вставлені дві дерев'яні дощечки. Коли за спиною тюкнули один за одним запірки, я таки сів, бо ноги аж підгиналися; видно правди в них і дійсно вже не лишилося, а може, зроду й не було – як у примовці. Моя голова вмить поважчала, хоча й до цього була, мов оловом налита. Страшенно хотілося притулити її хоча б до стіни, та й спина швидко одерев'яніла, а чи й була вже такою цілу добу...

Думати не хотілося. Минуле ж мимовільно зажувало мене з усім гамузом, і аж ніби гіркуватим димком повіяло. Ця гіркота в'їлася в моє сьогодення усіма ознаками: чомусь найперше – запахами, далі – сірими кольорами, присмаком в роті з абсолютно голодного шлунку, своєрідним душком звичайної води із казенної склянки...

Коли в уявному тунелі буття не видно навіть цятки світла, майбутнє ввижається справжнісіньким гробовим кутом. Тут їх було аж чотири – як зазвичай у прямокутній кімнаті. Ну так і труна має чотири кути, чомусь спало на думку. Не вірилося, що десь існує звичайне урівноважене буденністю життя, у якому люди елементарно снують вулицями, сидять у парку на лавах, розмовляють одне з одним, а не сам до себе як я. А ще вони їдять нормальну їжу, сміються, обіймаються, кохаються врешті решт. У світі, який оточує мене, здається, ніхто так не живе – навіть ті, хто повертається кожного вечора чи ранку додому. Тут одні вичавлюють разом з дізнаннями соки з інших, а інші... Що тут роблять інші, доведеться розповідати довго... Я поволі провалювався в дрімоту, сидячи на твердій табуретці, яка впивалася в мій зад металевими

пругами і не давала по-справжньому заснути. Спина, згинаючись знаком запитання, шукала опори, якої не було, голова падала на плечі, тягла усе тіло додолу...

* * *

Через нетривку завісу напівсну без жодних на те підстав виринула згадка про школу. Тоді я зламав правицю, довго носився з гіпсом і на уроках нічого не писав – тільки слухав. Але час розлучатися з ошийником, на якому трималася моя загіпсована рука, наближався невпинно і ось таки настав. У кабінеті травматолога я сказав:

– А ви можете віддати мені гіпс?

– Нащо він тобі? – здивовано запитав лікар.

– На пам'ять.

– Ну, може, і віддав би, але ти жодного разу не назвав мене на ім'я та по батькові, а я ж таки твій лікар.

– Я не знаю, як вас... Скажіть!

– Не скажу. Іди і дізнайся, а тоді приходь за гіпсом.

– І що – знову стояти під кабінетом у черзі?

Лікар почухав пальцем за лівим вухом і сказав:

– Скажеш, що ти вже був і прийшов за знімком.

Я вийшов з кабінету. У тісному коридорі, втомлені чеканням, люди приречено стовбичили в черзі. Я запитав голосно:

– Хто знає, як звати лікаря?

– Бендера, – роздратовано сказонув хтось із хворих. – Знову морочить людям голову. Тут немає спасу – так болить, а лікар, бач, забуває своє ім'я й ганяє хворих. Може, ще й свою біографію звелить вивчити?

Хоча мені тоді було п'ятнадцять років, легко утормо- пав, що лікаря називають так із-за акценту, а насправ-

ді він ніякий не Бандера. Дивна страшилка в цих дорослих, подумав, тільки десть щось не так і бандерівці винні... Та не встиг я ще щось додумати чи спитати, як чоловік інтелігентного крою сказав:

– Ну по-перше, чоловіче добрий, не Бендера, а Бандера, по-друге, Бандеру ще в 59-му убили, а зараз 85-й за вікном.

– Ну то й добре, що вбили, – сказав той, що озвався першим. – А то ці западенці...

Він не встиг домовити, бо двері кабінету розчинилися і медсестра із згортком у руках огріла мене здивованим поглядом. Я зметикував, що у газету «Радянська Україна» загорнуто кавалок гіпсу, який ще донедавна міцно тримав мою нещасну правицю. Зрадів. Схопивши сумнівний скарб обома руками, ледве встиг подякувати і побіг додому. Десть у підсвідомості тоді промайнуло: треба б поцікавитися Бандерою. Адже щось занадто часто говорять про нього наші містяни. Але в тодішні п'ятнадцять років це було далеко не головним. І згадував я про свої наміри знову, десть почувши страшилку про Бандеру чи скоріше про бандерівців, що відбувалося не так уже й рідко.

Наступного дня, запхнувши гіпс у портфель, бадьорим кроком чимчикував до школи. Яскрава осінь різала очі безпечальними барвами, і мені було тепло й весело. Уже на роздоріжжі двох вулиць прилаштував гіпс до своєї багатостраждальної правиці, шкільний поріг переступив у тому ж вигляді тимчасового інваліда, який уже нікого не дивував – звиклися за місяць. Якраз – кінець четверті. Диктант з російської мови я не писав. Наступного дня контрольна з математики обійшла мене й ризи не замочила – відповів усно.

А третього дня «класуха» сказала:

– Салига, щось ти довго носишся з гіпсом. Що, кістка не зростається?

– Ага! – коротко відрубав я.

Але після оголошення батьківських зборів вираз мого обличчя змінився кардинально і мимоволі.

Увечері наступного дня отримав по повній про-чухана від вітчима, хоча на батьківські збори ходила мати. Ні, цього разу старий не шмагав мене авоською, як це було раніше, коли я був меншим. Він тільки горлав і плювався слиною на всі сторони, а потім пішов на кухню й тремтячими руками налив собі чарку. Я того не бачив, але чув цокотіння пляшки об склянку.

– Мам, ти мене й класній керівниці здала? – запитав, безнадійно кліпаючи очима.

Мама стояла в одвірках така вся змучена й винувата, і можна було подумати, це не я, а вона винна в тому, що її бовдур ялозив у школі дурня. Стало бридко на душі. Ні, не від того, що чудив, а від того, що мамі погано й, мабуть, страшенно соромно за свого шибеника.

– Ні, я тебе не здала, – сказала вона. – Це ти мене здав. Учителька не знає, що кістка твоєї руки вже зрослася. Віддай мені гіпс, Салига!

Прізвище рідного батька стосовно мене вона вживала тоді, коли сердилася. У мого вітчима, звісно, усе було іншим.

У нашому маленькому домашньому пеклі не було нічого такого, що аж так би мене дратувало. Я звик до вітчима, до його п'яної пики, до довгих і нудних лекцій на тему «от в наше время...». І до зіпання звик...

Край моєї свідомості щось брязнуло. Кинувся і мало не звалився із незламної табуретки. Не міг одразу в'їхати, що то торохкають якісь забори, але вже збагнув, що сиджу в камері. До стогону захотілося заритися головою в пісок. Озирнувся... У цьому казематі немає ніякої можливості скористатися політикою страуса – скрізь тільки холодний сірий бетон.

– Салига? – спитав цілком людський і навіть привітний чоловічий голос через вмиль прочинене невеличке віконце по центру дверей.

– Ну, – із зусиллям розтулив я порепані губи.

– Не «ну», а бери хліб і воду.

– І це все?

– Баланду принесуть на обід.

– А хіба ще не обід?

– Мені не можна з тобою розмовляти. Бери пайку! – сказав наглядяч.

Не можна, але ти розмовляєш, подумав я. І очі в тебе не такі, як у папури чи птеродактиля. Може, з тобою вільно буде перекинутись слівцем. Тільки не зараз. Зараз треба просто запам'ятати очі, адже я більше нічого не побачив і біс його знає, коли побачу.

Воду із алюмінієвого кухля випив майже до дна; ну хіба що два ковтки лишилося. Їсти не хотілося ані трохи. Чому чи за що така щедрість – неурочний шматок хліба? Може, слідчий дав розпорядження, щоб я не відкинув ноги, адже другу добу без ризику в роті. Та пішов він із своєю мізерною подачкою під три чорти чи й куди подалі! Я підійшов під віконце на стіні й нащось спробу-

вав підплигнути, здійнявши догори руку. Вийшла дурниця – мало не гепнувся. А точніше – нічого з тієї спроби не вийшло. Мабуть, із мене висмоктала сили друга безсонна ніч. Вікно тепер дратувало недосяжним сонячним промінням, яке чомусь вже не вражало. Почвалав до табуретки, уявивши на мить, що це якраз і є електричний стілець. Ще одна дурниця. А хіба в мою замулену голову зараз можуть прийти якісь доцільні думки? Єдине розумів: слідчому треба вичавити дізнання за будь-яку ціну не тому, що він має щось особисто проти мене, а тому, що трапилась подія не місцевого масштабу, і то справа честі – знайти вбивцю. Але до чого тут я?

Табуретка вп'ялася в мій мозок через сідниці й тоді я згадав про хліб. Підвівся, зробив кілька кроків і обережно взяв двома пальцями акуратно відкраяну чимось вкрай гострим сірувату скибку. Підійняв її проти вікна – не те щоб уже й дуже світилася. Відкусив шматочок – смаку не було. Хліб без смаку буває тільки в тюрмі, подумав. Але що я міг знати, адже це моя перша тюремна скибка? Може, це стан незвіданої прострації лишив мене певних відчуттів? Біс його знає... Я почав швендяти, вимірюючи кроками камеру – шість на чотири. Може й мало, а може й вистачить, щоб потроху рухатися і пригадувати, пригадувати... І я пригадав.

* * *

Проводи в армію зазвичай нічим не відрізнялися від п'янки до упаду. Мій конотопський дядько казав: «Аби пити та гуляти і немає кому києм дати». Хоча більшість люду з нашої вулиці уміла незгірше наймитувати. Бувало, йдучи з чорної роботи прямо в генделик, і вже

стоячи в черзі за бокалом бочкового пива, крили владу, не дивлячись, куди шерсть лежить – і у хвіст, і в гриву. Шибайголови в нас на вулиці не переводилися ніколи. Мабуть, і я мав шанси потрапити до сонмища саме тих роботяг, але отримав повістку...

Уже в обласному військкоматі прямо на плацу нас відсортовували не тільки за особовими справами, а й за зростом. Таких прогонистих як я вишикували на співбесіду до підполковника Єсаулова.

– Ви хотіли б потрапити на хорошу службу? – запитав офіцер російською мовою удаваним тоном рівноправного. – Обіцяю, будете жити не в казармах і в кращих умовах, ніж у ППО.

Хотів я того чи ні, а кудись таки загребуть. І загребли. От тільки дивно, що головного ніхто нічого так і не сказав: ми не знали, куди поїдемо. А ще був дивним тон підполковника. Ну, здавалось би, хто в армії пропонує? У армії – наказ усьому голова. А тут, скидалося, що мене – сопливого – якщо не умовляють, то чемно інформують і чорти його батька знати що підказують. Та звісно ж, невідомість буває страшнішою за очевидну загрозу. Тільки найбільше чомусь під час очікування так званого «покупця» і теревенів пацани нашого призова не хотіли вляпатися в «будбат». Легенди чи правда про військові підрозділи будівельників і бардак у цих частинах не мали меж. Казали: з будівлі скинуть, у бетон закатають, цеглиною приб'ють... Отож в «будбат» мені не хотілося, а все інше ввижалось однозначним. Хоча в ракетні підрозділи теж бажано було не потрапляти, бо, за чутками, там можна було хапнути добрячу дозу радіації, після

якої імпотенція була забезпечена. Ну в танк мої метр дев'яносто не впечуть – це очевидно.

Засадили нас різношерстих у цивільних сіро-чорно-синіх прикидах в потяг. Підполковник – над нами, прапорщик – з нами. А ми – все ще ніби вільні: з домашнім провіантом, з домашнім різноградусним пійлом. Самогон у декого із сільських новобранців легко взяв би на шкалі спиртометра бар'єр в шістдесят градусів – дика субстанція.

– Хоч залийтеся, аби без мордобойів і буйства, – сказав прапорщик. – Не впораєтеся, буде гірко усім. Обіцяю.

І я пригадав, як дворовий друзяка, який повернувся із служби саме в «будбаті» розповів мені нещодавно про свого першого прапорщика. Словом, новобранці тоді були майже всі як на підбір – із судимістю. Сусід теж мав за плечима два роки умовного терміну. «Покупці» хапалися за голови і їхали порожняком. А потім прапорщик із Дніпра – Дніпропетровськом місто називали тільки офіційно – наважився забрати всю босоту в свій «будбат». Від Полтави до місця призначення їхали поїздом і «куска» накачали самогоном по самісіньке нікуди. Згряя анархічного позору вивалилася із вагона в Дніпрі й пішака пошурувала містом, ведучи попід руки п'яного керманича та розпитуючи у перехожих, як дійти до Дніпропетровського військкомату. Хтось із зустрічних таки повідомив воєнкома про табун схожий на махновців і вже на півдороги з'явилася комендантська рота, щоб загнати новоприбулих у два «пазики». Прапорщика сходу упекли на гауптвахту.

І хоч я не був ніколи ні мамчиним синочком, ні мазунчиком чи тим, кого ставили до прикладу, з такого дикого бедламу службу починати не хотілося аж ніяк. Та так і не сталося.

Уже сидючи у вагоні, я запитав сусіда по плацкарту:

– Ти звідки?

– Із Супрунівки... Чув про таке село. Мене Петром кличуть. А тебе?

– Сашко я. Сашко Салига... Із Полтави. Пацани, хто ще з Полтави?

А у відповідь – мовчання. Виявляється серед нас – відсортованих за зростом і особовими справами – були тільки сільські парубки. Ні з Кременчука, ні з Лубен, ні з моєї Полтави – жодного, окрім мене, звісно. І коли пізніше перезнайомилися, то збагнули, об'єднує нас тільки те, що переважно – українці, і всі родом з Полтавщини. Поїзд мчав, ми потроху пиячили, на всю котушку давили хропака, грали зачовганою колодою карт у дурня, доїдали домашні припаси і намагалися розгадати, куди нас везуть. Підполковник був у потязі, але ми його не бачили, прапорщик наші запитання відверто ігнорував.

Надворі весніло. Повлягалися пізно. Спали сном праведників, хоча жоден з нас таким не був. А після ночі прокинулися і побачили за вікном миготіння сірого, жухлого, сумного... Села лякали сухою торішньою травою врівень з вікнами рубаних хат, огорож або не було зовсім, або – кособокі чи підперті прикілками. Здавалося, що там ніхто не живе, але десь та й стояла якась скотинка чи мопед.

– Рассея. Ізби сірі, двори пусті, – сказав Петро і тричі перехрестився.

– Ти віруючий? – запитав я.

– Ще чого! У нашому селі церкву до мого народження розвалили. А моя баба все життя тільки те й робить, що хреститься, і я в неї навчився.

– Ану ще раз... Я теж хочу навчитися.

- Нащо? Ти ж не віриш...
- Та хто його знає. Може, і вірю...

І Петро поклав пучку на лоба... Я повторював за ним нехитрі рухи, а за мною почали повторювати всі, хто те бачив. Це було справжнісіньким святотатством. Насправді жодного істино віруючого серед нас не було. Ми клеїли дурня. Хрестилися й гиготіли, збиваючись у все більшу купу. Не помітили навіть, звідкіль вигулькнув прапорщик.

– Ви що, показилися? Ану припиніть дуріти, лопухи! – гаркнув він грізно, але не злобливо і з м'яким полтавським «л» у вимові.

Ми ж – усі як один з похмілля – ще відчували себе цивільними, і угамувати розгнuzдану ораву під силу було лишень якійсь справжнісінькій трясці. Гиготіли й далі, допоки трясця таки не звалилася на наші голови, а точніше – торохнула дверима вагону. І то був підполковник Єсаулов.

– Ану приборкайте своїх хохлят, прапорщик Косюк! – бахнув він, наче з гармати, басом. – А то більшість почне службу з гауптвахти.

І ми розлізлись мишами по вагону. Я лежав на другій полиці обличчям в стінку і, слухаючи перестук вагонних коліс, усвідомлював, що їду в якийсь інший світ. Навіть більше того – розумів, що вже потрапив у незнайомий і, може, абсолютно чужий мені простір. Тоді я був ще зовсім зеленим, але чомусь на думку спало слово «тюрма». Осоружне для кожної свідомої людини слово вп'ялося в мій мозок і застрягло глибоко та надовго... Те передчуття ще ніяким боком не стосувалося конкретної тюрми, у якій живуть за написаним розкладом і неписаними правилами.

Обід у камеру принесли вчасно, він був ніяким, але з голоду від супу й шматка хліба не вмирають. А суп мені чомусь видався не набагато гіршим за армійський. Хоча смаку я точно не відчував, так само як і особливого апетиту – просто знав, що шлунок пустий і треба його чимось підживити, щоб колись діждатися розв'язки цієї підлої історії. Отож, взяв тарілку, ложку, хліб і, примостившись на табуретці, вихлебтав усе до краплі ще й вилизав посуд по-собачи. Нутро трохи зігрілося, і тоді я вперше відчув зовнішній нещадний холод – дрижаки прошили усе тіло. Здавалося, це конвульсії чи судоми, із якими я ніколи в житті не впораюся. Мене теліпало, зуби почали виклацувати чечітку – хоч танцюй. Я не міг впоратися з власним тілом, і, вздрівалося, що тому немає ні кінця-ні краю.

На мені була тепла зимова білизна – сорочка і кальсони, а ще – кітель, штани, бушлат... Увесь верхній одяг був сірого кольору. Звичайно, ні паска, ні годинника, ні бодай якогось шнурка у мене не було. Уранці я чомусь не відчував цього собачого холоду. Може, збурена свідомість підігрівала кров, а кров – тіло, але зараз ледь теплий суп, пройшовшись нутрощами, створив зворотний ефект. І я подумав, а чого б і не вибити чечітку ногами, а не зубами?! Встав, відніс посуд до віконця і почав поволеньки пригадувати рухи. Мені тільки раз довелося бачити наживо цей танець. Тоді в наш міський будинок культури приїхала якась концертна шваль. Чому кажу так? Та той концерт не вартував згаюного часу, і добре, що ми його дивилися задарма із камори мого друзяки, освітлювача. Тільки один чоловік